

גודל הנסיון שבעקדה לשיטת המפרשים

הקדמה

הגמרא במסכת מגילה (לא ע"א) אומרת שביום השני של ראש השנה קוראים את פרשת העקדה (בראשית פרק כ"ב). פירש רש"י: "עקדת יצחק מזכירין כדי שתזכר לנו היום במשפט".

פרשת העקדה פותחת במילים: "ויהי אחר הדברים האלה" (כב, א). יש להבין: למה בדיוק מתכוונת התורה במילים אלו, ומה באה התורה ללמדנו במילים אלו?¹

בתשובה לשאלות אלו נאמרו הסברים רבים, ומהם עולים לימודים חשובים על משמעות העקדה וגודל הנסיון שבה, והאהבה העצומה שהיתה לאברהם וליצחק כלפי ד'!

חלק א: הסברים שמקשרים את הפסוק למאורע אחר

המדרש ומפרשים רבים קישרו את הפסוק למאורע אחר שזכור בחיי אברהם:

א. הסבר המדרש ביחס להולדת יצחק בגיל מאה

במדרש בראשית רבה (נה, א) נאמר: "ויהי אחר הדברים האלה והאלקים נסה את אברהם". כתיב: 'נתתה ליראיך נס להתנוסס מפני קושט סלה' (תהלים ס, ו). נסיון אחר נסיון וגידולין אחר גידולין. בשביל לנסותן בעולם, בשביל לגדלן בעולם, כנס הזה של ספינה. וכל כך למה? מפני קושט, בשביל שתתקשט מידת הדין בעולם. שאם יאמר לך אדם: למי שהוא רוצה להעשיר מעשיר, למי שהוא רוצה מעני, ולמי שהוא רוצה הוא עושה מלך. אברהם כשרצה עשאו מלך, כשרצה עשאו עשיר, יכול את להשיבו ולומר לו: יכול את לעשות כמו שעשה אברהם אבינו? והוא אומר: מה עשה? ואת אומר לו: 'ואברהם בן מאת שנה בהולד לו' (כא, ה), ואחר כל הצער הזה נאמר לו: 'קח נא את בנך את יחידך' (כב, ב), ולא עיכב! הרי: 'נתתה ליראיך נס להתנוסס'".

לפי מדרש זה נראה שהפסוק "ויהי אחר הדברים האלה" מתייחס למה שנאמר "ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו", שאף על פי שיצחק נולד לאברהם בגיל כה מופלג, מכל מקום לא נמנע אברהם מלקיים את דבר ד' להעלות את יצחק לעולה.

¹ עיין רש"י בראשית כח, ה וכן לה, יג: "איני יודע מה מלמדנו" ושם לח, ה: "ואם לא כן מה בא להודיענו" ועיין גם ברש"י בראשית ד, יט ושם מז, כא.

ב. הסבר ה"חתם סופר" ביחס ללקיחת שרה לאבימלך

הסבר אחר כתב ה"חתם סופר": "ויהי אחר הדברים האלה". מאי אחר? לפי שנאמר לעיל שקודם שנולד יצחק נלקחה שרה לבית אבימלך. ולמה אירע מעשה זה לשרה? כדי להגדיל את ענין נסיון העקדה. כי לו לא אירע כן, היה אפשר שהיתה עולה בשעת מעשה העקדה מחשבה בלב אברהם כי מעתה יצא לו שם בעולם על הנסיון הגדול הזה, ואם כן יהיה חס ושלוש תערובת כוונה זרה בשעת המעשה הזה. לכן נלקחה שרה, ומזה אם ישחוט בנו יתחזק החשד כי מאבימלך נתעברה שרה, ולכן לא חס עליו, ויהיה לו ולאשתו מזה בזיון וקלון לעולם, ובכל זה לא מנע את עצמו מזה. הרי שכל מה שעשה לא עשה אלא לשם שמים".²

ג. הסברי ה"כתב סופר" ביחס לגירוש ישמעאל

הסבר אחר כתב ה"כתב סופר"³: "הנה הנסיון היה גדול שהיה יצחק בנו אהובו יחידו, ולא חשך מלהקריבו לפני ד'. והן אם היה עוד בן לאברהם, הגם שהיה יצחק אהוב אצלו ביותר, מכל מקום לא היה הנסיון גדול כל כך, כמו שהיה כשלא היה לו עוד בן עימו. כי [את] ישמעאל כבר גירש מעל פניו והיה שנוא לפניו, ולא נשאר רק יצחק יחיד, והנסיון היה כפול ומכופל. ונראה לי דלכן המתין ד' מלנסות את אברהם עד אחר שגירש את ישמעאל מעל פניו על פי ד' שאמר: 'כל אשר תאמר אליך שרה' וגו', ולא נשאר לו רק יצחק, אז הגיע העת לנסות את אברהם בנסיון גדול כזה... והיינו: 'ויהי אחר הדברים האלה' – אחר הנעשה סמוך לזה, ששלח את ישמעאל מעל פניו". כלומר: הנסיון היה גדול יותר לאחר שישמעאל שולח מבית אברהם".⁴

עוד כתב ה"כתב סופר"⁵: "להיות כי עיקר הנסיון הוא לתועלת, שילמדו ממנו הדורות עד כמה היתה אהבת אברהם לד', עד שלא חשך את בנו יחידו ממנו, והנה היה מקום לחשוב שלא היה בנו, לכן התאכזר עליו. ותחת שיצא תועלת מהעקדה, יצמח רעה, שיתחזק הקול כי מאבימלך נתעברה שרה. אבל אחר שכבר גירש בן האמה, ונתוודע לכל בבירור גמור כי יצחק בנו הוא, שוב יש תועלת בנסיון, והיינו: 'אחר הדברים האלה' דכתיב למעלה, שגירש בן האמה, 'והאלקים נסה את אברהם'

² א. ב"חתם סופר על התורה" שלפנינו לא כתובים הדברים כהסבר הפסוק "ויהי אחר הדברים האלה", אלא בתוך ד"ה "והאלקים נסה את אברהם", ובסגנון שונה מעט, אמנם ב"ילקוט יהודה" לרב יהודה ליב גינזבורג (דענווער תרצ"ו) הביאו כך.

ב. עיין עוד בספר "זכרון שלום" על מסכת ברכות (לרב משה בלוי, בני ברק תשכ"ג) דף סא ע"ב בד"ה "אלא אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו" ובהערה שם.

³ הוצאת סיני תש"מ (דפוס צילום מהוצאת דערעטשקע תרמ"ט) דף לא ע"א.

⁴ עיין רמב"ן, רבנו בחיי ואברבנאל (כב, ב), ובמאמר: "קריאת התורה ליום ראשון של ראש השנה".

⁵ שם דף לא ע"ב.

אז היה זמן לנסותו: 'ויאמר אליו: קח נא את בנך, את יחידך, אשר אהבתי, היינו בנך יחידך, שידוע לכל שהוא בנך, יחידך, אשר אהבת, וגירשת ישמעאל מפניו, קחהו עתה להקריבו לפני'.

דברי ה"כתב סופר" האחרונים נראים כמנוגדים לדברי אביו ה"חתם סופר", שכן ה"חתם סופר" כתב שהיה חשש שבני אדם יגידו בגלל העקדה שיצחק נולד מאבימלך, ואילו ה"כתב סופר" כתב שאחרי גירוש ישמעאל אין לחשוש לכך!

ניתן ליישב שאין הם חולקים, אלא מדברים על שתי קבוצות אנשים שונות: יש לצים שגם אחר כל ההוכחות ימשיכו להתלוצץ, ועליהם אמר ה"חתם סופר" שהיה מקום לחשוש לדבריהם הנלוזים, ואילו ה"כתב סופר" דיבר על אנשים שמוכנים לוותר על דברי הליצנות כשיש הוכחות שסותרות דברים אלו.

ד. הסבר ה"ילקוט יהודה" ביחס לגירוש ישמעאל

הסבר נוסף כתב ה"ילקוט יהודה"⁶: "עוד טעם אחר אפשר לומר דלכך נאמר כאן: 'אחר', משום דהנה המעשה שעשה עם הגר וישמעאל בנו, היה פגם במדרגת אברהם בעיני הבריות, כמו שהובא לעיל דברי המדרש רבה (נד, ב) שהיו הבריות מרננים אחריו למה שמע לקול אשתו וגירש את בנו. והנה באמת היה הדבר רע בעיני אברהם, והוא עשה כן רק מפני שכן ציווה לו המקום לשמוע בדבר זה לקול שרה... והענין של מעשה העקדה היה כדי להסיר את הפגם שאפשר היה להטיל על אברהם בהנהגתו עם הגר ועם ישמעאל, ולכך נאמר כאן: 'אחר הדברים האלה'". יש להעיר שיש בדבריו מידה מסוימת של הקטנה ביחס לעקדה – שהיא באה רק כדי להסיר את הרינונים על גירוש ישמעאל. אמנם נראה שהוא לא כתב זאת כטעם יחיד לעקדה, ואף לא כטעם יחיד לפסוק "ויהי אחר הדברים האלה", אלא רק כתוספת, כפי שמשמע מתחילת דבריו, ואז יש בהסברו פן נוסף להבנה מדוע העקדה היתה אחרי גירוש ישמעאל – כדי שגם הרינונים על גירוש ישמעאל יפסקו, כאשר יראו שאברהם מוכן להעלות את בנו יצחק לעולה, בגלל ציווי ד'.

ה. הסבר רבנו יוסף בכור שור

הסבר אחר, המקשר בין העקדה לבין הברית עם אבימלך, כתב רבנו יוסף בכור שור: "אחר הדברים האלה שנעשה אברהם שר וגדול, והמלכים כרתו עימו ברית, נסה את אברהם, הביאו לידי נסיון, שלא יוכל שטן ומקטרג ובעל הדין לומר עליו: 'החנים ירא אברהם את האלקים? הלא סכת בעדו ובעד כל אשר לו, וגם

⁶ הנוכח לעיל בהערה 2.

המלכים כורתים עימו ברית! כדרך שאמר על איוב (א, ט-י). וביקש ממנו דבר חביב עליו יותר מגופו וממונו, וכיון שלא מנעו ולא נתרעם לומר: 'הלא אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר לי לשוחטו ולשורפו, ולא די אם היה נשחט בידי אחרים, שנתת לי להקהות בו את שיני, אלא שאתה אומר לי לשוחטו בידי'. וכל זה לא חשב כלום, אלא סמך על מצוותו של הקב"ה⁷.

דברי רבנו יוסף בכור שור דומים במקצת לעיקרון שבדברי רש"י בפירושו הראשון. אבל לפי הסברו, הציווי על העקדה לא היה מתוך קטרוג של השטן, אלא להיפך, כדי למנוע קטרוג של השטן!

אבל לכאורה קשה, שהרי היה בזה צער לאברהם!

יש לומר שאכן לא היה בזה צער לאברהם, כיון שאברהם עשה זאת בשמחה⁸!

ו. הסבר ה"כתב סופר" ביחס ל"ויטע אשל בבאר שבע"

עוד כתב ה"כתב סופר"⁹: "הנה הנסיון היה כדי להראות העמים גודל אהבת אברהם אבינו עליו השלום לקב"ה, וכי מסר בנו יחידו להקריבו לד', וממנו ילמדו דורות הבאים למסור נפשם ולא יחמלו ויחוסו על בניהם. והנה אין הוכחה מן העקדה כל כך, [כי] אולי היה אברהם אכזר בטבע, ויש מתאכזרים על בניהם... אבל הלא נודע בשערים ונתפרסם בעולם טובת ליבו של אברהם וכי גמל חסד עם זרים, היה מאכילם על שולחנו, כדכתיב בסמוך ממש: 'ויטע אשל בבאר שבע' (כא, לג), ואמרו חז"ל: נוטריקון: אכילה שתייה לוי¹⁰, ונודע דבר זה בעולם, כי: 'ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים' (שם, לד), וקל וחומר שרחמנותו על בנו יחידו. וראה ד' כי עתה ראוי לנסותו בבנו יחידו, מאחר שנתוודע ונתגלה רחמנותו לעיני

⁷ א. כך היא הגירסא בספר "תוספות השלם - פירוש התורה לבעלי התוספות" (הוצאת מפעל התוספות השלם ירושלים תשמ"ג), ובנדפס בפירושו רבנו יוסף בכור שור [גם במהדורת הרב חיים יוסף איסר לבית גד (ירושלים תשמ"ג) וגם במהדורת מוסד הרב קוק ירושלים, תשנ"ו] כתוב בסוף: "וכיון שכל זה לא חשב כלום אלא שמח במצותו של הקב"ה". והמשפט נראה קטוע.
ב. כעין דברי רבנו יוסף בכור שור כתבו גם ה"אמרי נועם" ורבי יעקב מוינה ועיין גם במדרש המובא בסמוך.

⁸ א. עיין רש"י פסוקים ג, ו ובסדור "עולת ראייה" בפרשת העקדה כולה.
ב. עיין עוד בפירוש הר"ן על התורה (הוצאת מכון שלם ירושלים תשכ"ח) ובפירושו "צרור המור" שקישרו את הפסוק לברית עם אבימלך, אך דבריהם צריכים באור ארוך ביחס למושג נסיון. עיין שם בהמשך דבריהם וב"צרור המור" בפסוק יב.

ג. עיין עוד במאמר "קריאת התורה ליום ראשון של ראש השנה", בחלק ב.
ד. במאמר "מדוע הדגישה התורה בפתחת פרשת העקדה: 'ויהי אחר הדברים האלה!'" בספרי "הדר התורה" בראשית, בפרשת וירא, הובא הסבר נוסף שלא הובא כאן, מתוך שכאן רצינו לעסוק רק בהסברים שמרוממים את מעשי אברהם אבינו.

⁹ שם. שלושת הסברי ה"כתב סופר" הובאו בקיצור ב"לקוטי אנשי שם" שבחומש "רב פנינים".
¹⁰ עיין מדרש שוחר טוב תהלים ל"ז וק"י ורש"י כתובות ח ע"ב ד"ה "בבריתו של אברהם" ורש"י סוטה י ע"א ד"ה "פונדק", ומדרש "לקח טוב" בראשית כא, לג והערה נד שם ו"תורה שלמה" בראשית פרק כא אות קלג.

כל. והיינו: 'אחר הדברים האלה' שכתובים סמוך לו: 'ויטע אשלי, וישב שם ימים רבים - 'והאלקים נסה את אברהם'".

יש להעיר על דברי ה"כתב סופר" הללו שהמילים "אכילה שתיה לוויה" הם רק הנוטריקון של המלה **אשל** שבפסוק "ויטע אשל בבאר שבע", ואין הם מפורשים בכתוב, אבל נטיעת האשל מלמדת אותנו על הכנסת האורחים של אברהם אבינו גם מצד הפשט, כמו שכתוב בתחילת הפרשה, שכאשר באו המלאכים אל אברהם, הוא אמר להם: "והשענו תחת העץ" (יח, ד).

ז. הסבר הרב נבנצל ביחס ל"ויטע אשל בבאר שבע"

הסבר נוסף כתב הרב נבנצל ב"שיחות לראש השנה"¹¹: "אחר הדברים האלה' כוונתו למסופר שני פסוקים קודם לכן, בסוף הפרשה הקודמת: 'ויטע אשל בבאר שבע, ויקרא שם בשם ד' (כא, לג), וכמו שאמרו חז"ל (סוטה י ע"א): 'אל תקרא 'ויקרא', אלא ויקראי, שאברהם נטע אשל – פרדס של עצי פרי, או פונדק לכל דורש, והכנסת אורחים זו מסייעת לאברהם לקרוא ולפרסם שם די בעולם. אברהם מלמד את אורחיו 'כי טוב ד', אשרי הגבר יחסה בו'¹² (תהלים לד, ט), ושכדאי לנטוש את האלילים ולהתקרב לאלקי החסד של העולם. ופתאום מצטווה אברהם לבצע דבר שנוגד את כל מה שהאמין בו והטיף אליו כל ימי חייו. הרי עד היום לימד שדי **מתנגד לקרבנות אדם**, ושכל רצונו להיטיב מטובו לבריותיו, ולפתע יצטרך לבוא ולספר את ההיפך הגמור! הרי כולם ילעגו לו ולא לקו. וכי כיצד יוכל לספר שדי ציווהו לשחוט את הבן שהוא ואשתו התפללו עבורו עשרות שנים ארוכות? ...אם כן הנסיון של 'והאלקים נסה את אברהם' הינו קשה שבעתיים דווקא 'אחר הדברים האלה' של נטיעת האשל בבאר שבע. מפני שהקרבנות בנו תעשה אותו ללעג וקלס בעיני הבריות שטרם כל כך להחדיר אמונה בליבם, באמצעות אותו אשלי".

נקודה זו, שאברהם חינך לאהבת ד' ובריותיו, והטיף נגד הקרבת ילדים, וכעת נצטווה לעשות ההיפך, כתבו גם פרשנים נוספים, ומקורו כבר במדרש הגדול, אבל הם לא כתבו זאת כהסבר לפסוק "ויהי אחר הדברים האלה"¹³.

¹¹ במהדורת תשמ"ז עמוד רנו, במהדורת תשנ"ח עמודים רפח-רפט.

¹² העירה בתי שתחי' שתחילת הפסוק היא: "טעמו וראו כי טוב ד'", ועל פי דרכו של הרב נבנצל, ששם פסוק זה בפיו של אברהם אבינו, ניתן להסביר בצורה נפלאה שאברהם אומר לאורחיו: "טעמו", כלומר: "אכלו אצלי מעט" [שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה (בבא מציעא פו ע"א)], "וראו כי טוב ד'".

¹³ עיין ב"תורה שלמה" כב, ז בבאור לאות צו בשם מדרש הגדול (באותיות א-ד), בספר "קול אליהו" להגר"א פרשת וירא אות יב, בחידושי ה"ערוך לנר" לסנהדרין פט ע"ב בד"ה "קדמו לשטן", בפירושו מהר"ז לבראשית רבה נו, ד בד"ה "הנסה דבר", בספר "מכתב מאליהו" ח"ב עמ' 191-190, בספר "ימן הבאר" לרב אלימלך בר שאול פרשת וירא עמ' 25-24, בספר "טל חרמון" על התורה לרב שלמה אבינר פרשת וירא עמוד 49 ובמאמר "עקדות יצחק" בספר "אל המקורות" ח"ב עמוד 182.

חלק ב: הסברים שמקשרים את הפסוק למספר מאורעות בחיי אברהם אבינו

מפרשים רבים הסבירו שפסוק זה אינו מתייחס למאורע אחד בחיי אברהם, אלא למספר מאורעות, שצירופם יחד מגדיל את הנסיון שבעקדה:

א. הסבר רבי אברהם בן הרמב"ם

כתב רבי אברהם בן הרמב"ם בפירושו לתורה: "ויהי אחר הדברים האלה – כלומר: אחר גירושי ישמעאל, ובחירת יצחק בחינוך ובתוספת החיבה וההוקרה, וברית אבימלך וקיום הביטחון והשמחה בתקוה".

רבי אברהם בן הרמב"ם, כדרכם של הראשונים שקיצרו בדבריהם, לא הסביר את המשמעות העמוקה של כל אחד מהפרטים שהזכיר, אך ענין גירוש ישמעאל הורחב לעיל בדברי ה"כתב סופר", ובחירת יצחק והברית עם אבימלך יתבארו בסמוך (אמנם הברית עם אבימלך כבר התבארה בהרחבה לעיל בפ"ב, אך נראה שהמשמעות שאליה התכוון רבי אברהם בן הרמב"ם אינה המשמעות שהתבארה שם).

ב. הסבר האברבנאל

כתב האברבנאל: "מפני שקדם לסיפור הזה:

1. שציוה ד' יתברך לאברהם על מצות המילה,
 2. ושינוי שמו ושם אשתו, שהם כולם הכנות אל הבן אשר יוולד לו,
 3. ושילדה שרה בהיות אברהם בן מאה שנה והיא בת תשעים שנה [כהסבר המדרש שהובא בפ"ג סעיף 1],
 4. ושאחרי שנולד יצחק בדבר ד', גירש את ישמעאל [כרבי אברהם בן הרמב"ם בנקודה הראשונה],
 5. ונאמר לאברהם עליו: 'כי ביצחק יקרא לך זרע' (כא, יב),
 6. ושאחר כך שאל אבימלך מאברהם שישבע לו שלא יקח את ארצו, ביראתו ממנו שמא הוא או בניו יקחו את ארצו [כרבי אברהם בן הרמב"ם בנקודה השלישית],
- לכן בערך ההקדמות האלו אמר: 'ויהי אחר הדברים האלה והאלקים נסה את אברהם', שהיה הנסיון בבחינת הדברים האלה שקדמו ובהצטרף אליהם, היתה מצות העקדה דבר זר וקשה מאד".
- כלומר: כל ההכנות ללידת יצחק, והולדתו בנס, וגירוש ישמעאל, והבנת אבימלך שיצחק יירש את ארץ ישראל – כל הדברים הללו הגדילו עוד יותר את הנסיון שבעקדה! לכן הדגיש הכתוב: "ויהי אחר הדברים האלה", שלמרות הכל לא נמנע אברהם מלבצע את ציווי ד' (ועיין עוד בסמוך).

ג. הסבר "אור החיים" הקדוש

גם "אור החיים" הקדוש כתב מספר הסברים הדומים להסברי האברבנאל, אך הוסיף עליהם: "ויהי אחר הדברים' וגו'. פירוש הדברים האמורים למעלה מהענין:

1. שכמה הרפתקי שעברו עליו עד שנפקד בבן לעת זקנתו [דומה למדרש ולאברבנאל בנקודה השלישית],
2. וגם הבטיחו ד': 'כי ביצחק יקרא לך זרעי' (כא, יב) [כאברבנאל בנקודה החמישית],
3. ואחר שהיה יצחק גדול, כאומרו: 'ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים' (כא, לד), ובשנה ראשונה שירד לפלשתים נולד יצחק, הא למדת כי גדול היה. ובאמצעות הקודם יהיה גודל הנסיון מופלא, בין בבחינת אברהם, שאחר כמה הרפתקי קדמו לו עד שנפקד, ואחר כמה הבטחות מד' כי ביצחק יקרא זרעו, הוא אומר לו שיקריבהו, ולא הרהר [אברהם] בלבו, בין בבחינת יצחק, שהגם שהיה גדול, כנשמע מפסוק הסמוך 'ויגר' וגו', הא למדת שגדול היה ולא עכב.
4. גם נתכוין לומר 'אחר הדברים', שבזה יוצדק לומר לו: 'את בנך את יחידך', ולא קודם הדברים הנאמרים בסמוך, שהרי [קודם] היה לו ישמעאל, ואינו יחידו" [כהסבר ה"כתב סופר" ביחס לגירוש ישמעאל].

כלומר: כל הציפיות של אברהם שיוולד לו בן, וכל ההבטחות של הקב"ה, שכולן עתידות להתקיים ביצחק, הגבירו את ההשתוקקות ליצחק. ואחרי שיצחק גדל – אהבתו נקבעה עמוק בלב אברהם¹⁴. לאור כל הדברים הללו היה הנסיון שבעקדה גדול הרבה יותר מאשר עצם הקרבת הבן. נוסף על כך היה נסיון העקדה קשה, מפני שהציווי להקריב את יצחק לעולה עמד בניגוד לכל ההבטחות שנאמרו עליו שזרעו ירבה! אך אף על פי כן אברהם לא הרהר בליבו כנגד ד'! ועוד, שיצחק היה גדול ויכול היה לעכב, ואף על פי כן הוא לא עיכב¹⁵. ועוד שהביטוי "בנך יחידך" שייך היה שיאמר רק אחר גירוש ישמעאל, ואחר ההודעה "כי ביצחק יקרא לך זרע" (כא, יב) [בניגוד לישמעאל שהוא רק "בן האמה" (שם, יג)], ולא לפני כן.

ד. הסבר נוסף של ה"כתב סופר"

עוד כתב ה"כתב סופר"¹⁶: "ויהי אחר הדברים האלה... נראה לי... דשייך על שני המעשים הנזכרים ונעשים קודם העקדה, בשנתבונן תחילה למה ניסה ד' את

¹⁴ עיין גם לעיל במאמר הקודם פ"ג, ב"מורה נבוכים" ג, כד, ברד"ק כב, א-ב, ברבנו בחיי כב, א, בסדור "עולת ראייה" ח"א עמ' פה-פו ד"ה "ויאמר קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק", שם עמוד פט ד"ה "ויאמר הנני בניי", ב"מענינה של תורה" כב, ב וכן כב, ה (ובספר "בית הלוי" על התורה פרשת וירא ד"ה "שבו לכם פה עם החמור") ובספר "אל המקורות" ח"ב עמוד 186.

¹⁵ עיין גם לעיל במאמר הקודם פ"ג.

¹⁶ "כתב סופר החדש" הוצאת מכון דעת סופר ירושלים תש"ס.

אברהם? הלא כבר עמד בנסיון בכבשן האש שהפיל עצמו!... ואומר כי הנסיונות שעברו על אברהם מקודם לא היה בהם עדיין כדי להראות כמה גדולה חיבתו להקב"ה. דאז, כשהפיל עצמו לכבשן האש, היה נרדף, כמבואר בספרים, והיו חייו תלויים מנגד, ואין חידוש שהתחזק באלקיו ומסר נפשו עליו. וגם יוכל להיות שהיה מרוצה לכך, כי היה קץ בחייו בלאו הכי, מתוך צער ויגון שעברו על ראשו תמיד¹⁷. אבל אחר שכרת אבימלך ברית עמו, ואמר לו כי מכיר בו כי ד' עמו, והניח לו מכל אויביו מסביב, וכתוב: 'ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים' (כא, לד), כי עד העת ההיא לא היה יושב במקום אחד ימים רבים, שהיה תמיד הולך ממקום למקום ותמיד בצער, אבל עתה חי חיי נחת ושמחה וישב בשלווה ימים רבים, ומכל מקום לא עזב את ד', ולא בעט ברוב טובה, ומסר נפשו ורץ לעשות רצון בוראו, להקריב בנו יחידו לעת זקנתו, שידע שלא יהיה לו עוד בן, כי עתה היה הנסיון ברוב טובה וחיים טובים ומתוקנים.

והנה יצחק גם כן מעולם היה חי בצער ויגון מישמעאל, וכתוב: 'ותרא שרה את בן הגר וגו' מצחק' (כא, ט), ופירש רש"י שהיה אומר שיהרגנו ויירש הוא, ואם כן היה תמיד ברתת שימיתתה ישמעאל, ולא היה חידוש כל כך אם מסר עצמו לד', כי קץ בימי חייו, אבל אחר שגירש את בן הגר על פי ד', והיה ליצחק מנוחה מאויבו, וידע כי הוא יירש אביו, ומכל מקום מסר נפשו בשמחה ובטוב לב, מזה נראה גודל תשוקתו לעשות רצון אלקיו, וכי לבבו שלם עמו. והיינו: 'ויהי אחר הדברים האלה', היינו דברים האמורים לפני כן: שאבימלך כרת ברית את אברהם, ויגר בארץ פלשתים ימים רבים, וגם שגירש אברהם את ישמעאל בנו מפני יצחק, אז אמר ד' שיש זמן לנסות אברהם ובנו, למען הראות לעיני כל כי יראי אלקים המה, ואוהבים ד' בכל נפשם, ומתוך עושר וכל טוב".

ה. הסבר "ירח האיתנים"

הסבר אחר כתב הרב יצחק אריאלי בספרו "ירח האיתנים"¹⁸: "אחר הדברים, שבאו להגדיל את הנסיון האחרון עד גבול האפשר, רק אז נוסה אברהם. קדם לנסיון זה מעשה אבימלך, והרינון שמאבימלך נתעברה שרה. כלום לא תתאמת עכשיו הדיבה שהוא לא בנו? שאם היה בנו – היאך היה שוחטו? ואם תתאמת – הרי יתבטל הנס הגדול של הולדת יצחק! שמא מוטב לעבור את פי ד' ולא לעקדו, שלא תתבטל גדולת הנס. אבל כיצד עוברים את פי ד'? [בדומה ל"חתם סופר"]. ומצד אחר: אברהם הוא סמל החסד. בא מעשה סדום – עומד אברהם וזועק כלפי מעלה: 'האף תספה צדיק עם רשע? חלילה לך' (יח, כג-כה). ואף על פי שאנשי

¹⁷ עיין ברמב"ם הלכות סנהדרין פרק יח סוף הלכה ו.

¹⁸ עמוד יח במהדורה הראשונה (הוצאת אברהם ציוני תל אביב, ירושלים תשכ"ד), עמוד יד במהדורה השנייה (הוצאת שלמי אריאל, ירושלים תשס"א).

סדום רעים וחטאים. אלא שאברהם, מידת החסד טבועה בו, ואינו יכול להבליג על מהפכה זו. והנה באה העקדה, ואין אברהם עומד ומבקש את ביטול הגזירה! מכאן סמיכות הפרשיות סדום והעקדה, לגלות את גדולת אברהם ומידת אהבתו לד', שעבר על מידתו וקיים רצון ד' ¹⁹.

לפי דבריו המילים "אחר הדברים האלה" באו להדגיש שאף על פי שעל רשעי סדום אברהם התפלל וביקש שוב ושוב שד' לא ישמידם, על עצמו הוא לא התפלל ולא שאל, אלא ביצע את דבר ד' באהבה.

יש להעיר על דבריו שיש מרחק רב בין תפילת אברהם אבינו על סדום (בפרק י"ח), לבין פרשת העקדה (בפרק כ"ב), אבל לפי מה שכתב בתחילת דבריו לא קשה, כיון שהסמיכות היא גם להולדת יצחק, וגם לתפילת אברהם אבינו על סדום.

עוד כתב שאף על פי שאחרי לקיחת שרה לבית אבימלך ורינון האנשים שמאבימלך התעברה שרה, היה אברהם יכול לחשוש שמא במעשה העקדה הוא מבטל את הנס הגדול של הולדת יצחק, הוא עשה את דבר ד'.

ו. הסבר הרב הירש

הרב הירש בפירושו לתורה כתב: "אחר הדברים האלה – כמו לעיל (טו, א) מצינו מילים אלה נקודת מפנה לעומת המסופר עד כה. כבר פרסם אברהם את שם ד' כ"א-ל עולם (דומה לדברי הרב נבנצל), כבר נולד יצחק ושולח הבן הבכור למענו: 'כי ביצחק יקרא לך זרע' (דומה לדברי רבי אברהם בן הרמב"ם בנקודה הראשונה והאברבנאל בנקודות הרביעית והחמישית), וזרע העתיד כבר ניכר רישומו בהווה, שכן כבר כרת שר המדינה ברית, לא רק עם הנער, אלא עם זרעו אחריו (דומה לרבי אברהם בן הרמב"ם בנקודה השלישית). כך הכה העתיד, המיועד ליצחק, שרשים בהווה של הימים הללו. והנה ציווה ד' על אברהם **לכלות כל מה שנעשה עד כה, לכרות במו ידיו את ה'אשל' שנטעו**".

וכך כתב הרב הירש קודם (כא, כב-כד): "ברגע זה פונה ד' אל אברהם ואומר: 'קח נא את בנך וגוי העלה לי לעולה את בנך זה, את יחידך, ואתו את העתיד כולו'".

¹⁹ את הנקודה שאברהם לא התפלל לד' לבטל את העקדה כתב כבר הרד"ק כאן, אך לא ביחס למילים "אחר הדברים האלה", וכלל לא הזכיר את ההשוואה לסדום. דומה לדברי "ירח האיתנים" כתב גם ב"ילקוט יהודה" הנזכר לעיל בהערה 2 בבאור אות ג, אך גם שם לא כתב נקודה זו כהסבר הפסוק "ויהי אחר הדברים האלה", שאותו קישר לגירוש ישמעאל, כנזכר למעלה, אלא בתוך הסברו שם כתב: "והנה יש עוד מקום לשאול: מדוע כשאמר לו הקב"ה בדבר מהפכת סדום עמד וביקש עליהם רחמים ומפני מה לא עשה כן על הגר וישמעאל בנו? הרי שיש לחשוש אותו שלא חש כלל על צערם. לכן אחר כל אלה הדברים הראה הקב"ה במצות העקדה שגם על בנו האהוב לו כנפשו, כשאמר לו הקב"ה להעלותו לעולה לא עמד לבקש רחמים עליו, וזהו משום שהוא ביקש רחמים רק בשעה שלא היתה לו שום נגיעה עצמית מזאת כמו בענין סדום. אבל במקום שהיתה לו נגיעה עצמית ביטל את רצונו מפני רצון המקום ולא הרחרח אחר מדותיו". ועיין כעין זה גם ב"מכתב מאליהו" ח"ב עמודים 187, 191.

דברי הרב הירש דומים לדברי האברבנאל ו"אור החיים" הקדוש, אך הוא הדגיש שלא רק שאברהם נצטוו להקריב את בנו, אלא שאברהם נצטוו להקריב את כל העתיד שעליו הובטח פעמים רבות מפי ד'! יתכן שזו גם היתה כוונתם של המפרשים הנ"ל, אך מכל מקום אין זה מפורש בדבריהם. יש להדגיש שנקודה זו אינה חידושו של הרב הירש, שכן היא כבר כתובה ב"מורה נבוכים" (ג, כד), אך שם היא כתובה בקיצור נמרץ, ולא כהסבר הפסוק "ויהי אחר הדברים האלה", והרב הירש כתבה כהסבר לפסוק זה²⁰.

ז. הסבר ה"קובץ מאמרים"

בספר "קובץ מאמרים"²¹ במאמר "נסיון העקדה" (עמודים מג-מד) לא התייחס הרב אלחנן וסרמן לפסוק "ויהי אחר הדברים האלה", אבל נראה שניתן להסביר את הפסוק על פי דבריו: "מה שמקשין בענין העקדה מה היה הנסיון גדול כל כך, הרי ראינו בכל הדורות שמסרו נפשם על קידוש השם לאלפים ורבבות, אף שלא היו נביאים, וכל שכן אברהם אבינו עליו השלום, ששמע בעצמו מהקב"ה²²!

ונראה דבאמת אם נתבונן בענין מסירת נפש על קידוש השם אין זה נסיון גדול, שהרי מחליפין עולם עובר בעולם עומד לנצח, ואין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתו²³. אבל אם יצויר שעל ידי מסירת נפשו יפסיד חלקו לעולם הבא, ומכל מקום יתרצה לזה בשביל קידוש השם, הוא נסיון גדול ונורא מאד. ואין שום דמיון כלל בין שני הנסיונות האלו. דבאופן הראשון הוא מרויח לנצח, ובאופן השני הוא מפסיד לנצח. ואם יצויר עוד שנמצא דבר שהוא יקר הרבה מאד, יותר מהעולם

²⁰ עיין ב"שיחות הרב צבי יהודה" לספר בראשית (עמ' 160) שם נאמר: "אברהם מקבל פקודה אלקית לבטל את האידיאל הגדול, שאיפה הגדולה לגוי גדול, לקידוש שם השם בעולם. כל הענין שהוכן לשכלול האנושות בדורות הבאים, נעקר בטל ומבוטל". ועוד נאמר שם (בעמ' 171-172): "העקדה אינה רק התגברות על רחמי האב על בנו יחידו. עקדת יצחק היא הפקרת האידיאליזם של הגוי הגדול. על בן זה יש הבטחה אלקית שיקום ממנו עם שיקדש שם השם ברבים. פתאום מופיעה גזירה אלקית שהיא לכאורה ביטול כל המשך הדורות, הריסת האידיאל של קידוש השם הגדול וביטול כל העתיד". אמנם גם הרב צבי יהודה לא כתב זאת כהסבר לפסוק "ויהי אחר הדברים האלה", אך על פי דבריו ניתן להסביר כך את הפסוק. ועיין עוד ב"אדרת אמונה" עמ' 90-91, "טל חרמון" על התורה עמ' 49, "אל המקורות" ח"ב עמ' 182, "ללמוד וללמד תני"ך" (לנחמה ליבוביץ) עמ' 38, "לימוד פרשני התורה ודרכים להוראתם" (גם הוא לנחמה) עמ' 67, ובמאמרה "פרשת העקדה" בחוברת "דרכים במקרא ובהוראתו" (הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשנ"ז) עמ' 16.

²¹ ירושלים תשנ"א, הוצאת ספרית תל אביב - בני ברק.

²² עיין "הואיל משה – באר היטב" על רש"י (כב, א), "פרדס יוסף" שם, "משך חכמה" (כב, יד), "סיפורי חסידים" על התורה לרב זוין עמ' 50, "אל המקורות" ח"ב עמ' 185, ששאלו שאלה זו ועיין שם מה שהשיבו, ועיין עוד ב"מורה נבוכים" ג, כד, ברד"ק וברבנו בחיי כב, א, בספר העיקרים ג, לו, ב"רוח חיים" (לגר"ח מוולוז'ין) על פרקי אבות פ"ה מ"ג וב"העמק דבר" (כב, יז), שהשיבו בלא ששאלו במפורש.

²³ עיין פסחים נ ע"א ובבא בתרא י ע"ב, ועיין בהקדמת בניו של רבי אלחנן וסרמן לספרו "קובץ שעורים" ח"א, שבו הם מתארים את דבריו האחרונים לפני עלייתו בסערה השמימה.

הבא, ודבר זה יפסיד על ידי מסירת נפשו, אז הוא וודאי נסיון נורא מאד, אשר אין לשער גודל ערכו. והנה מצינו בכתוב גבי אברהם אבינו עליו השלום, כשאמר לו הקב"ה: 'אנכי מגן לך, שכרך הרבה מאד' (טו, א) ופירשו חז"ל: 'אנכי מגן לך – בעולם הזה, שכרך הרבה מאד – בעולם הבא' (בראשית רבה מד, ד), השיב לו: 'מה תתן לי, ואנכי הולך ערירי' (שם, ב). הרי שלא היה העולם הבא נחשב לכלום אצל אברהם אבינו עליו השלום אם ילך ערירי! והטעם ביארו המפרשים משום שעבודתו היתה מאהבה, שלא על מנת לקבל פרס, וכל מחשבותיו היו לפרסם שם שמים בעולם, על כן היה חפץ שיהיה לו בן, להמשיך עבודתו בעולם. ואם ימות בלא בנים שוב ישתכח שם שמים מהעולם, וכל יגיעו בימי חייו ילך לטמיון. וזה היה אצלו רע יותר מהפסד חלקו בעולם הבא. ואם כן אין דמיון וערך כלל בין נסיון העקדה אצל אברהם אבינו עליו השלום, לנסיונות של הדורות הבאים".

על פי דבריו ניתן להסביר שהכוונה במילים "ויהי אחר הדברים האלה" היא לכל עבודת ד' של אברהם וקריאתו בשם ד' [כרב נבנצל], ולכל ההבטחות שהבטיח ד' לאברהם על המשכיות שתהיה ביצחק [כאברבנאל וכ"אור החיים" הקדוש], והחידוש שבדבריו הוא ההתייחסות המיוחדת של אברהם ליצחק בנו, שהיתה חשובה לאברהם יותר מאשר העולם הבא שלו, וגם על כך הוא ויתר בשביל לעשות את רצון ד'!

סיכום

המילים "ויהי אחר הדברים האלה" הוסברו באופנים שונים:

1. לפי המדרש: אף על פי שיצחק נולד לאברהם בגיל מאה, מכל מקום לא נמנע אברהם מלקיים את דבר ד' להעלותו לעולה.
2. לפי ה"חתם סופר": אף על פי שאחרי לקיחת שרה לבית אבימלך ורינון האנשים שמאבימלך התעברה שרה, היה אברהם יכול לחשוש שמא במעשה העקדה הוא יחזק את אותו רינון, ויגרום לו ולה בזיון נורא, הוא עשה את דבר ד'.
3. לפי ה"כתב סופר" בפירושו הראשון: אחרי גירוש ישמעאל, שבו נהיה יצחק הבן היחיד של אברהם, היה הנסיון גדול עוד יותר.
4. לפי ה"כתב סופר" בפירושו השני: רק אחרי גירוש ישמעאל, שבו התברר שיצחק הוא הבן היחיד של אברהם, היה שייך לצוות על העקדה, וללמד את העולם על גודל אהבת ד' שהיתה לאברהם, אבל לפני כן לא היה העולם לומד זאת. אדרבא, הדבר רק היה מגדיל את הרינונים ששרה התעברה מאבימלך, ויצחק אינו בנו של אברהם.
5. לפי ה"ילקוט יהודה": אחרי שאברהם גירש את ישמעאל מביתו בגלל בקשת שרה, ריננו עליו כיצד גירש את בנו מביתו בעצת אשתו, והראה להם ד' שאברהם מוכן גם לשחוט את בנו בדבר ד'.

6. לפי רבנו יוסף בכור שור: אחרי שכרת אברהם ברית עם אבימלך נסה אותו ד' כדי למנוע קטרוג של השטן.
7. לפי ה"כתב סופר" בפירושו השלישי: אף על פי שאברהם היה איש חסד המאכיל ומשקה את כל באי עולם, מכל מקום התגבר על טבעו וכבש את רחמיו לעשות רצון אביו שבשמים, והיה מוכן להעלות את בנו לעולה.
8. לפי הרב נבנצל: אף על פי שאברהם היה איש חסד שהאכיל והשקה את כולם וחינך אותם שד' טוב לכל, ושונא קרבנות אדם, מכל מקום היה מוכן להעלות את בנו לעולה, דבר שמנוגד לכל מה שחינך אליו כל השנים.
9. לפי רבי אברהם בן הרמב"ם: אחר גירוש ישמעאל ובחירת יצחק והברית עם אבימלך היה נסיון העקדה גדול עוד יותר.
10. לפי האברבנאל: אחרי הציווי על המילה, ושינוי שמם של אברהם ושרה, שהיו הכנות אל הבן אשר יוולד להם, ולידת יצחק בהיות אברהם ושרה זקנים, וגירוש ישמעאל, והאמירה 'כי ביצחק יקרא לך זרע', ובקשת אבימלך מאברהם שישבע לו שלא יקח את ארצו, היה הנסיון גדול עוד יותר.
11. לפי "אור החיים" הקדוש: אחרי לידת יצחק בהיות אברהם ושרה זקנים, וגירוש ישמעאל שבו נהיה יצחק בן יחיד, וההבטחה 'כי ביצחק יקרא לך זרע', והיות יצחק גדול בשנים, היה הנסיון גדול עוד יותר.
12. לפי ה"כתב סופר" בפירושו הרביעי: אחרי שאברהם ויצחק ישבו בשלווה בלי שהציקו להם, היה הנסיון גדול עוד יותר, שהיו מוכנים לוותר על כל הטוב שהיו שרויים בו למען רצון ד'.
13. לפי "ירח האיתנים" בפירושו הראשון: אף על פי שאחרי לקיחת שרה לבית אבימלך ורינון האנשים שמאבימלך התעברה שרה, היה אברהם יכול לחשוש שמא במעשה העקדה הוא מבטל את הנס הגדול של הולדת יצחק, הוא עשה את דבר ד'.
14. לפי "ירח האיתנים" בפירושו השני: אף על פי שעל רשעי סדום אברהם התפלל וביקש שוב ושוב שד' לא ישמידם, על עצמו הוא לא התפלל ולא שאל, אלא ביצע את דבר ד' באהבה.
15. לפי הרב הירש: אחרי הולדת יצחק, גירוש ישמעאל והברית עם אבימלך שהוכיחה שהעולם מכיר בכך שיצחק וזרעו יירשו את הארץ ויקראו בשם ד', נצטווה אברהם לגדוע בעצמו את כל העתיד.
16. לפי ה"קובץ מאמרים": אחרי שראינו שלאברהם היה חשוב שיצחק ימשיך את דרכו בפרסום שם ד' בעולם עוד יותר מאשר היה חשוב לו העולם הבא שלו, מבינים אנו את גודל ההקרבה שהיתה מצד אברהם בעקדה, הקרבה שאינה דומה לשום מסירות נפש של אף אדם בעולם, לא בדורות הקודמים ולא בדורות הבאים.

נמצאנו למדים שהמילים הפשוטות לכאורה: "ויהי אחר הדברים האלה",
טומנות בחובן לימודים גדולים, ומרוממות את מעמד העקדה הרבה מעל למה
שנראה במבט ראשון.²⁴

סיום

רש"י והמדרשים לא הסבירו את הפסוק "ויהי אחר הדברים האלה"
כמפרשים שהובאו בפרקים ג-ד, אבל הם יכולים להסכים לכל המשמעויות של
העקדה שהסבירו המפרשים. חלק מהמשמעויות כתב רש"י בהמשך פרשת העקדה.
על הפסוק "ונלכה עד כה (ה) כתב רש"י: "...ומדרש אגדה: אראה היכן הוא
מה שאמר לי המקום: 'כה יהיה זרעך' (טו, ה)"²⁵.

עוד כתב רש"י בפסוק י"ב: "אמר ר' אבא: אמר לו אברהם: אפרש לפניך את
שיחתי. אתמול אמרת לי: 'כי ביצחק יקרא לך זרע' (כא, יב), וחזרת ואמרת: 'קח
נא את בנך'"²⁶.

שני מדרשים אלו באים לבטא את גודל הסתירה שבין הציווי על העקדה, לבין
ההבטחות שהבטיח ד' לאברהם אבינו על יצחק, סתירה שהגדילה מאד את הנסיון.
אך הם מבטאים דבר יותר עמוק: את גודל ההקרבה שבעקדה, שבה הקריב
אברהם אבינו את כל העתיד שהובטח לו על העם הגדול, באיכות ובכמות, שעתיד
לקום מיצחק!²⁷

"אלקינו ואלקי אבותינו... תראה לפניך עקדה שעקד אברהם אבינו את יצחק
בנו על גבי המזבח, וכבש רחמיו לעשות רצונך בלבב שלם. כן יכבשו רחמין את
כעסך מעלינו, ויגולו רחמין על מדותיך, ובטובך הגדול ישוב חרון אפך מעמך
ומעירך ומארצך ומנחלתך"²⁸.

²⁴ עיין עוד ב"עולת ראייה" ח"א עמ' פד-פה ד"ה "ויהי אחר הדברים האלה" וב"ירח האיתנים" הנ"ל
בד"ה "ויהי אחר הדברים האלה" (ועיין גם ב"העמק דבר" כב, א, אך שם נקט בדרך שונה).

²⁵ מקורו בבראשית רבה נו, ב ותנחומא וירא כג ועיין גם בפסיקתא רבתי מ.

²⁶ מקורו בבראשית רבה נו, ח, אגדת בראשית לא ועיין גם בבראשית רבה נו, י ובמסורת המדרש שם.

²⁷ עיין בהערות הרב אבינר לשיחות הרב צבי יהודה שם, שציין למדרש שוחר טוב כט וירושלמי

תענית פ"ב, ה"ד ובר"ר נו, י.

²⁸ מתוך תפילת "זכרונות" במוסף של ראש השנה, וכעין זה גם בתפילת הקרבנות שבכל יום.

ועיין גם בשולחן ערוך אורח חיים סימן תקצא סעיף ז (וב"מגן אברהם" שם ס"ק ז) וב"מחצית
השקל" שם, בעיקר בסוף דבריו.